

לילך נתנאל

מוהלת את העברית בטיפה אחת מרה

יומן וילנה
אוגוסט 2008

עד שהוצאתי חיוך חמוץ אחד כבר חלפו יומיים ושלווה ימים בעיר הבהולה הזו המשחירה בשמש הקיצית. ובשמונה באוגוסט כבר שמעתי צעקה: הרוסים באים! פלשו לגאורגיה השכנה הרחוקה. וברחוב המוביל עד פאתי האוניברסיטה בוויילנה הבירה ספרתי לפחות שלווה מכסי ביוב משוכצים בכתב קירילי זכר לימי הסובייטים הבונים. המערסלים בזרוע אלומה של חיטה ושעורה. היורים בראש בגולגולת חשופה.

פה מרכז ללימודי יידיש! הכריזה בגאון המזכירה הליטאית. הגישה לי חוברת מאוירת המציגה את התוכנית. ארבעה שבועות. חמישה ימי לימודים ובשישי שולחן שבת בבית הקהילה היהודית. יום לפני תחילת הלימודים דממה. הנחתי את האצבע על כותלי המבנים בעיר העתיקה. לחוש את הסדקים המנחמים המתקלפים מצבע המתפוררים. שידמעו המבנים הארורים! למי יש כוח. מספיק היה לי עם העמידה האיתנה של ימי המדינה. אחרי הכול לפוש קצת בישיבת גלות מותר גם. במיעוט. בזרות. בנמיכות קומה.

*

ברחוב הגאון מוויילנה דווקא אירע לי שנתפסתי במצלמה של תיירים. ממש מאחורי פני הברונזה המזוקנים של הגאון נראים פני שלי. חיוורים. ממושקפים. בעיניים המאדימות מן ההבוק. וזאת אולי לראיה: עוד יש יהודים בוויילנה! גם אחרי ככלות הכול. עוד מהלכים כפופי-גב. עוד ממלמלים בין השפתיים הרועדות תמיד. וכאשר סוף-סוף נמלטתי מן הצל המצטלם שלי, חציתי את הגן, את גן המשחקים המזונח המזוהם. ובשדרה המחודשת כבר נטפלה השמש אל העורף, אל הראש. עצרתי בפינת רחוב, שתיתי קוואס מפי בקבוק. ובלילה הצהוב המאחר להחשיך תמיד עד להכעיס ייללו השיכורים המוטלים ברחובות. זכר לבקבוק זכוכית שבור-שיניים המתגולל בתעלות. אני בשום מחיר לא אאחר לשכב לישון. ערות עד השעה העשירית – מספיק לי. שכן לולא הפרישה הצנועה הזו שלי מן

הציבור הרי אבדתי. וילנה שתיוותר לעת עתה על לילה מבעד לעיניים העצומות שלי. מבעד לעיניים העצומות שלי מצדי שיתחוללו להן כל העוולות שבעולם: הקנייה והמכירה. הדיבור המיוגע. המבט על הדברים והדברים המכבידים על המבט – אני לעת עתה ועד הבוקר אני כולי אינני כאן.

*

ובאמת למחרת הגעתי לכיתה לשעה הראשונה ועמדתי בצר לי בסמוך לשער הכניסה לאחר שנתפס לי שרוול החולצה בזיו ברזל. ואף חייכו אלי הנכנסים כאילו אני מקבלת את פניהם. עד שבנס בנס נחלצתי. סוף-סוף נכנסתי לכיתה, כבר עט עלי הבחור האמריקני הגבוה, שאל אותי "פֶּוֹן וּוְאַנְעֵן קוּמסטו? ווער אַר יו פֶּרֶאָם?" שתקתי לו את השתיקה העגומה יותר שלי. זו המיועדת לקמים עלינו לכלותנו במעשיות האוי וויי איז מיר היהודי. והוא באמת סוף-סוף ויתר לי.

כך למעשה החל היום הראשון לישיבת האלף-בית החדשה שלי. רעד דיין מאַמע-לשון! ¹ je veux bien אדבר קצת מאַמע-לשון יתומה מאם. רק אַם תרשה לי הילדות העברית הישראלית שלי. המחוננת בישיבת מולדת המתעמרת בזיכרון גלות. ובאמת. כאשר שרה הכיתה את המנון הפרטיזנים והכול חתמו עם "מיר זיינען דאָ!"² אני פלטתי גם איזה "לִבְנוֹת וְלַהֲיבְנוֹת" אחד. חייכתי אל הבחורה הפולנייה הנחמדה אשר לבשה הבוקר מין שמלה של תחרה יפה כמו מפת נרות-שבת.

ובשעה אחת-עשרה בבוקר שעה שלישיית ללימודים התחלתי להרגיש כבר את הקוץ באלף-בית. עם הישראלית שלי אני אילמת בידיש הבריאה הזו. היידיש הבריאה האוחזת בזרועה של היבשת הישנה כמו מאהבת ופולטת אוי בין השפתיים בצורת שריקה חדה דווקא. בלי פחד. בלי פחד. ובכיתה דממה שעה שמתאמצים לקרוא כוז שפה זרה. כבר נעלבה אותה קנרית שצחקו לה על הַסּ שלה. ומאז רק עיפרון נמצץ בין השפתיים והאצבע על דופק השורה. אף אני קראתי שרה סאַראַלע וחתונה קראתי כאַסענע. עוד לא בידיש מן הסתם רק בעברית מוטרדת.

*

ובחוץ עקבות נעליהם של יהודי וילנה המשוטטים ברחובות על האבנים המכחילות מקור מתים. בצעדים חרישיים. בסוליות בלות. במחול נעדרים.

¹ בחפץ לב (צרפתית).

² "אנחנו פה".

*

ובאחד־עשר באוגוסט כבר הצביעה הניצולה פ' על הדיוקנאות התלויים לאורך קיר המוזיאון היהודי. ובין היתר התעכבה בצד תצלום נמוך אחד. אמרה זה היושב פה על ספסל. זה היה אז המורה שלנו לספרות עברית. שמו היה צוקער־זיס אבל אנחנו בינינו קראנו לו ביטער־זאָלץ³. צחוק בידיש. ה־ה־ה־ח־ח־ה. צוקער־זיס וביטער־זאָלץ. צחוק ראשון בידיש. מדגדג את השיניים. תענוג. במוזאון היהודי הרעוע. העוטה מפות ותצלומים ופרצופים כמו שמלה קרועה של אבלים. ואם להודות על האמת, התמונות האלה הן אינן מראות לי כלום. בפרצופים אני לא מביטה אף־פעם. בפרצופים אני אומרת באמת אין מה לראות. בפה המדבר של פ' אין מה לראות. בעיניים המביטות שלה אשר ראו מה שראו בגוף ראשון אין מה. רק הרגליים. רק כפות הרגליים הרכוסות בסנדלים. רק כפות רגליה של פ' הזרירות הבלתי־מתעייפות אף פעם. המתרוצצות על הקליפות, על האבנים, על עפר החצרות. בכפות הרגליים הצועדות של פ' אפשר לראות, אני אומרת, את הניצולים ואת האבודים, אני מונה מאתיים אלף צעדים ויותר מקצה אחד של וילנה ועד מות.

*

פ' עכשיו היא בת שמונים וכמה. מתאוה לכל דבר מתוק. סוכרייה. קובייה של שוקולד. אוכמניות טריות. ובבית הקברות היהודי כבר ניפנפה באגרופים קמוצים מול פרצופו של גוי גבוה ממנה בשלושה ראשים. הוא מזמר קדיש תמורת פרוטה שחוקה אחת. והוא באמת האריך בִּיתקדש יפה־יפה מול אגרופיה ורק אז הלך לו.

ובעמידת הרום. בעמידה המתנדנדת בדומייה המוקדשת לאובדים הנרצחים הצטופפו יחדיו דאָניעל. דעבאָראַ. מייקל. קאָראָלינאַ. לילאָך נותרה בצד. מחזיקה את השפתיים. האישון משוטט כמו זכוב בעין. רק קולו של הרופא השוויצרי הפרוע רק הוא נשמע עוד מאחור. מדבר יידיש מצוצה מגרמנית. מספר מעשיות על הרכבת הטְרַנס־סיבירית שיום אחד עוד תפתח את כל אירופה כמו סכין.

ובמשך היזכור המתארך עלה על דעתי. אם משה קולבאק היה באמת מרחף כמו בלון בשמי אירופה. את הבלורית שלו אפשר היה לראות ממרחקים. ופוגל עוד עשוי היה להיעצר פתאום בהשתאות כפינת רחוב בוילנה. ולמהר לתחוב

³ מתוק־כסוכר ומר־כמלח.

את היומן שהוא כותב לכיס. המבט מושך למעלה. אוי אם אפשר היה להפקיע רק מיתר אחד מן הכלים המנגנים יזכור, אני הייתי כבר עושה זאת בשיניים.

*

עד העשרים באוגוסט היה שקט יחסי. עד שבעשרים ואחד שוב קרב אלי הבחור האמריקני הגבוה. רוצה לשאול אותי את שאלת השאלות: מדוע יידיש? נו. כדי להרחיב את העברית. לערער את הביטוי השגור על השפתיים היורקות את הקוצים את האספלט הארץ-ישראלי. כך עבור סטודנט אחד כמוני. נציג האוניברסיטה המשלמת לו שכר צנום על מחקרו בכל חודש בחודשו. (והוא מודה לה, אגב, הוא מודה לה!) סטודנט אחד כמוני לבוש חציית חיוורת ונעלי סירה. יושבת בכיתת לומדים בקיץ. מוהלת את העברית הישראלית בטיפה אחת מרה. סטודנט אחד כמוני אשר מצא לעת-עתה את מקומו במדעי-הרוח. לא בדיוק אוהב אדם. ולא תמיד שונא אדם. בעיקר נרתעת מן הגופים הנפגשים. מכל מגע בכלל. וכל גילוי של אהדה פשוטה נותר לגמרי זר לה. אבל עם כניסתו לכיתה באיחורו הרגיל פנה אלי המורה המשורר בסתר שמו ד"ב והפטיר גוט מאַרגן⁴. ואני בקול אפילו ברוחב-לב עניתי לו גוט-יאָר⁵.

וכאשר מלאו שבועיים לישיבתי שם בכיתת היידיש, מספיק להעמיד פנים אמרתי לו למורה למשורר ד"ב. בוא נדבר עברית. נדבר עברית פרועה. נדבר בנוח. שכן אז כבר הייתי בטוחה לחלוטין: היידיש יודעת עברית על בורייה. היידיש יודעת עברית אבל סותמת. רק אחת לאיזה זמן היא מסננת בין השפתיים הקמוצות שלה איזו מילה עברית בודדת. תל מאַכן. מורא האַבן⁶. זו נקודת השבר. היידיש החצופה. מכסה את העברית בעפר היא מכסה. תל מאַכן. מורא האַבן. כמו הנערה הגסה מסיפורו של גנסין היוצאת אלייך מן הגן בנשימה מהבילה. בצחוק פרוע. כך היידיש מושיבה אותי לישיבת האַלעפֿבייס⁷ שלי. בין הסטודנטיות הרוסיות הפולניות הגרמניות והבחור האמריקני שכל כך נקשר בי.

*

לי בגלל היידיש יש געגועים מלוא הפה. גי-ע-גועים בורים. חסרי מילה לאילמות של שפת ינקות. של שפת עבר. לשכון בבית האות לבטח. כמו המורה המשורר בסתר ד"ב גם אני רוצה לסטור ליידיש על פניה. מספיק. לומר

⁴ בוקר טוב.

⁵ שנה טובה.

⁶ תל מאַכן: להרוס, לנתץ; מורא האַבן: לפחד.

⁷ אלף-בית.

לה. דברי עברית! דאָברי עברית כמו בען אַדאַם! ווי אַ מענטש! עברית דברי כרי שלא נשמע עוד את טפיפת הרגליים. רגליהם של יהודי וילנה המרקדים כצללים ריקים טרוטי עיניים ברחובות.

*

בעשרים וארבעה בחודש כבר הכחנתי ברפוס קבוע: ימי וילנה שלי נערמים אחד על השני. נושמים לאחרונה לפני שקיעה עם בוא הלילה המאחר תמיד. אז בא גם השיכור על אופניים ונעמד מול היושבים במסעדה מול הצלחת המלאה. והוא צועק להם בפה רקוב א־מ־ר־י־קה להכעיס. שריד יחיד מימי הקומונה הגדולה. חוגג בלגימה של יי"ש עד שבועט בישבנו המלצר המעונב והוא עף. עף עד הגגות המאדימים. עד העיניים המביטות שלי. עד שאספר את כל זה לבחור האמריקני, כבר אַכְלָה את כל מילות היידיש שלי ואעמוד מולו בלי טיפה אחת. בלי תואר.

אילו אפשר היה תמיד לשמוע איך המורה ד"ב מוציא את היידיש מן הפה. כמו שמעשנים מקטרת. בנחת. כמו צעדי הנהר החוצה את העיר הזו לרוב. העברית הישראלית, אמר לי ד"ב, צריכה ללמוד איך נאנחים מצער. או לחלופין איך מוצצים סוכר בפה תאב. העיקר לחוש בפה. לחיות את המולדת הישנה. אני שבירה כמו קיסס, אמרתי לו. אל תדחק בי. ובררך כלל אני חסרת מילה. גם בעברית מתקיימות אצלי לכל היותר רק כמה מילים בחודש. וגם זה ברוחק האמן לי.

ד"ב המורה המשורר בסתר גדול באמת כמו דב. ומעשן כרי לפצות את עצמו על האוויר הטוב. בזרוע אחת שלו הוא מקיף אותי בלי בעיה. שלוש מאות ישישים מעלות סביב המותניים. בלילה הוא אינו נוהג לישון זה רואים עליו מיד. ומילים יש לו בשפע לא צריך ללוות מאף-אחד. אשרי לו. כתב אחד מושך באף כמוני לא סופרים ככלל לעומת דב ערבות כמו ד"ב שותה חצי בקבוק של יי"ש בשתי לגימות. ובעוד אני בכל משב של רוח טרם סתיו כבר מרחפת — הוא עומד יציב ובקצה האצבע הוא אולי מרגיש איזו תנודה קלה שבקלות. נו שתי לגימה אחת קטנה. אמר לי. מגיש לי כוסית אחת מלאה. לא. ענית לי קצרות ונחרצות. ככהל אני בוערת כמו פתילה. אבל למחרת היום פתאום דיקלמתי בקול ובכטוח את הצירוף האלמותי: קיינער ווייס נישט וואָס איך זאָג. קיינער ווייס נישט וואָס איך וויל⁸. והיתה שמחה גדולה. קיינער ווייס נישט אוי-אוי-אוי. יידיש היא מדברת מדגדגת בגרון.

⁸ איש אינו יודע מה אני אומרת. איש אינו יודע מה אני רוצה.

*

וכשהסתכלתי בעשרים ושבעה בחודש בעין העדשה של הצלם, כבר ישבתי על מדרגות האוניברסיטה של וילנה. בין ארבעים ושמונה תלמידים בחשבון אחרון פחות שלושה נוסעים ממהרים אשר הקדימו לשוב. ובין ברכיים ללחיים של הישיבה בצוותא אמנם עלה בי רטט קל אבל שתקתי. עד שהבטתי כבר צולם. תפסו אותי במבט החושש שלי שטרם החיוך. וכשלבסוף באה אותה פולנייה בשמלת השבת המשוקצת שלה ואמרה לי שלום עליכם, החזרתי לה בהרחבה עליכם שלום ואת שלום וכל אשר לך שלום. בהנאה גלויה. כך למעשה גוועו ימי וילנה הספורים שלי. ימי וילנה הממושמצים שלי. שישבתי לעיין בספר המילים ובטבלאות השימוש בפעלים ובקולות האשכנזיים המאריכים באוי לא עלינו. האוי המתנגן הזה שאני בכל זאת לא זרה לו. בת בית לא בבית. כך אמרתי לו לד"ב והוא הביט עלי מלמעלה אמר לי נו. ומה חדש וואָס איז ניי.